

Locucions Llatines usades en català

Secció 1:

EXPRESSIONS D'ORIGEN MORFOLÒGIC DIVERS QUE S'HAN ADAPTAT A L'ORTOGRAFIA CATALANA I S'USEN COM A SINTAGMES NOMINALS EN DIFERENTS ÀMBITS

Accèssit: En un certamen, recompensa inferior al primer premi. Del llatí *accessit*, “s’hi ha acostat” (al primer lloc), pretèrit perfet d’indicatiu del verb *accedo*.

Addenda: Nota o conjunt de notes addicionals a la fi d’un escrit, d’un llibre. Del ll. *addenda*, “coses que cal afegir”, gerundiu neutre plural del verb *addo*.

Agenda: Llibreta on s’anoten les coses que cal fer; l’ordre del dia; programació d’actes. Del ll. *agenda*, “les coses que cal fer”, gerundiu neutre plural del verb *ago*.

Àlies / *alias*: Per altre nom, anomenat d’una altra manera (emprat sovint davant de malnoms i pseudònims); malnom o pseudònim. De l’adverbi llatí *alias*, “d’una altra manera, altrament”.

Alter ego: “un altre jo, un segon jo”. Locució usada per a designar un amic íntim, una persona de confiança que representa un altre. [Ex: Sempre anaven junts: ell era el seu *alter ego* // El Carles és el meu *alter ego* en la direcció de l’empresa].

Desideràtum: “[Allò] desitjat”. Forma neutra del participi passat del verb *desidero*, que, substantivada, designa allò que algú desitja que li sigui atorgat. Utilitzada sovint en plural, *desiderata* (*coses desitjades*), ha acabat sent confosa amb una forma femenina singular, fins al punt que, actualment, a molts llocs es presenten *desiderates*, quan, estrictament parlant, caldria presentar *desideràtums* si és que volem incorporar la forma a la terminologia catalana, tal com fem amb *currículums*, *referèndums*, etc.

Esnob: “Esnob”. Aquesta paraula, tot i haver arribat al català i al castellà a través de l’anglès, es considera d’origen llatí. Sembla ser que prové de l’abreviació del llatí *sine nobilitate* (“sense noblesa, sense noble origen”) que apareix al costat dels noms en les llistes d’estudiants de les universitats angleses d’Oxford i Cambridge a finals del segle XVIII i començaments del XIX. Aquestes universitats van acceptar estudiants la procedència dels quals no era noble, per la qual cosa en el llibre de registre s’escrivia a l’hora de la matrícula “*sine nobilitate*” o millor encara “*s/nob*” (abreujat). Amb el temps, es va continuar utilitzant, però ja per a designar, una mica despectivament, els que “sense ser-ho”, volen aparentar més. Avui dia es considera esnob la persona que és amatent a acollit tota novetat en les idees, gusts, etc., pel sol fet que la seva adopció li sembla ésser un senyal de distinció, bon gust, intel·ligència, etc.

Ex libris: “dels llibres”. Cèdula que es posa en el revés de la tapa dels llibres i en la qual consta el nom del propietari o el de la biblioteca a què pertany el llibre. Generalment consisteix en un dibuix que és un emblema del seu propietari.

Ínterim: “interval, intermedí”. Temps que transcorre entre dues accions o entre el moment en què s’està i alguna cosa que ha de ocórrer; es construeix sense

complements. De l'adverbi llatí *interim*, “entre tant”. [Ex: D'aquí a uns dies tindràs el cotxe; en l'interim fes el que puguis.]

Lapsus: “Relliscada”. Es designa així qualsevol error o equivocació que hom comet sense voler-ho. Abans es concretava més el tipus d'error amb els genitius *calami*, si es cometia escrivint (error de la ploma), o *linguae*, si era parlant (error de la llengua). El primer cas, propi del món dels manuscrits, s'usa molt poc. En canvi, encara apareix de tant en tant la segona forma, *lapsus linguae*, si bé li va guanyant el terreny el terme *lapsus*, tot sol.

Maremàgnum: “confusió, enrenou”. De *mare magnum*, “mar gran, mar grossa”. L'ús ha soldat aquests dos mots en un sol i li ha donat el significat de *confusió*, *enrenou*. Hi ha autors que pensen que aquesta evolució semàntica té a veure amb la grandiositat del mar; d'altres, però, pensen que és més acceptable el que apunta Amades en relació a la butlla *Mare magnum*, mitjançant la qual el papa Alexandre IV, l'any 1258, confirmà nombrosos privilegis a favor del dominics, fet que motivà moltes protestes i portà força cua d'esmenes i precisions al respecte. D'aquí que aplicar la butlla *Mare magnum* resultés un *embolic*.

Memoràndum: “Allò que cal recordar”. Gerundi neutre del verb *memoro* que, substantivat, significa un escrit, més o menys oficial segons les circumstàncies, on es recull tot allò que cal tenir present en un moment donat amb una finalitat concreta. [Ex: En les seves pàgines apareixia tot un *memoràndum* de greuges]

Plus: “Més”. Adverbi que, substantivat, designa pagues complementàries del sou base d'un treballador.

Postdata (abr. **P.D.**): “[Paraules escrites] després de la data [i signatura]”. Així s'encapçala encara avui, sovint en la forma abreujada, allò que s'afegeix al final de tot d'una carta o d'un escrit.

Quid: “El què”. Forma neutra del pronom interrogatiu *quis*, la qual utilitzem en l'expressió *el quid de la qüestió* fent referència al punt clau del tema.

Quòrum: “Dels quals”. Genitiu plural del pronom relatiu *qui*, *quae*, *quod*, abreujament de la frase *quorum praesentia sufficit*, “la presència dels quals és suficient”. Nombre mínim de membres presents en una assemblea, necessari per a la validesa dels acords que hi són presos. [Ex: La manca de *quòrum* impedeix el treball de l'Eurocambra.]

Rictus: Gest de la boca que deixa veure les dents. S'usa en expressions com “un rictus de dolor, un rictus d'amargura”. Del llatí *rictus*, “obertura de la boca”.

Súmmum: “El grau més elevat”. Forma neutra de l'adjectiu *summus*, substantivada ja en llatí, que indica el punt més alt possible d'una cosa, significat que segueix mantenint. [Ex: La mítica dansa sensual de la fillastra d'Herodes passa per ser el *súmmum* de la luxúria]

Vis còmica: “Força còmica”. S'utilitza aquesta expressió com a sinònim de capacitat de fer riure que posseeix algú o un espectacle.

Ultimàtum: “Acabat [el termini]”. Participi substantivat del verb *ultimo*, utilitzat com a terme diplomàtic, sinònim d'avertiment previ a la resolució última i definitiva d'una situació conflictiva amb mitjans més contundents.

Secció 2:

EXPRESSIONS D'ORIGEN MORFOLÒGIC DIVERS QUE NO S'HAN ADAPTAT A L'ORTOGRAFIA CATALANA I S'USEN EN ÀMBITS DIFERENTS COM A SINTAGMES NOMINALS EN LA FORMA LLATINA

Casus belli: “Motiu de guerra”. Denominació aplicada a fets o circumstàncies que poden dur a una guerra. Per extensió s'aplica també a allò que provoca una confrontació pública, encara que no bèl·lica.

Conditio sine qua non: “Condicció sense la qual no”. Expressió, originalment, pròpia dels tractats de lògica, emprada sovint quan es vol fer referència a una condició considerada indispensable i innegociable. Avui és ja habitual trobar aquest llatanisme reduït a *sine qua non* suprimint el mot *conditio*. [Exs: El govern britànic continua posant com a condició *sine qua non* per començar qualsevol negociació que l'IRA lliuri les armes. / La condició prèvia i *sine qua non* ha de ser que existeixi una reivindicació clara per part dels segrestadors]

Modus operandi: “Manera d'obrar”. Aquesta locució (substantiu en nominatiu seguit d'un gerundi en genitiu) s'aplica a l'actuació tant d'una institució com d'un particular.

Modus vivendi: “Manera de viure”. Locució (formalment paral·lela a l'anterior) originària de l'àmbit de la política internacional, mitjançant la qual es fa referència a un acord provisional establert entre dues parts amb concessions mútues. Últimament, s'ha popularitzat molt el seu ús però amb el significat, molt més concret i material, de *mitjà de vida* d'algú. [Ex: A partir de l'any que ve no viuré més de la cançó, buscaré un altre *modus vivendi*]

Opera prima: “Primer treball”. Així es designa, en el món del cinema, la primera pel·lícula d'un director.

Primus inter pares: “primer entre iguals”. S'aplica a la persona que destaca entre els del seu grup.

Quid pro quo: “El què pel què”, una cosa per una altra. Error que consisteix a prendre una cosa per una altra. [Ex: Tota l'escena era basada en un *quid pro quo* d'allò més divertit]

Rara avis: “Ocell rar”. Juvenal (*Sàtires* 6,165) aplica aquesta expressió a una dona ideal, adornada de tota una sèrie de qualitats, difícil de trobar en la societat del seu temps. A l'edat mitjana, la trobem referida a la religiosa i escriptora alemanya Rosvita (*rara avis visa est in Saxonia*). Actualment, s'ha generalitzat el seu ús i s'aplica a qualsevol ésser poc freqüent per les seves especials característiques.

Statu quo [ante bellum]: “En l'estat en què [estaven les coses abans de la guerra]”. Aquesta expressió, del camp de la diplomàcia, reivindicava la restauració d'una situació al seu estat original, alterat per l'acció d'una guerra. Actualment, fruit de l'el·lipsi continuada del complement preposicional, ha passat a utilitzar-se amb el significat equivalent a situació en què es troba un conflicte o un procés en un moment donat, aplicable, però, a qualsevol àmbit. [Ex: Europa encara no ha recompost el seu *statu quo* després de la caiguda del Mur]

Totum revolutum: “Tot regirat”. Confusió, barreja total.

Transfert: “transfereix”. En psiquiatria, transferència (procediment terapèutic mitjançant el qual el pacient projecta en el psiquiatra les emocions o sentiments inconscients). Actualment s'aplica a qualsevol tipus de traspàs o transferència.

Vox populi: “Veu del poble, rumor popular”. Sintagma llatí, procedent d’una frase més completa (*Vox populi, uox dei*), que indica, de forma ben il·lustrativa, que un fet o notícia és de domini públic.

Secció 3:

EXPRESSIONS D’ÀMBIT GENERAL AMB SENTIT ADVERBIAL TEMPORAL

- A posteriori:** “A partir del que és després”. Expressió, originalment, escolàstica, aplicada als arguments trets de l’experiència o inductius. Actualment, s’ha ampliat el seu ús assimilant-la, pràcticament, a un adverbi temporal que indica posterioritat: “posteriorment”, “amb posterioritat”.
- A priori:** “A partir d’allò que és abans”. Expressió correlativa a l’anterior, aplicada a arguments deductius o procedents del concepte que hom té d’alguna cosa. També ha estat assimilada, actualment, a un adverbi que indica anterioritat a un fet que ha de succeir. En el llenguatge comú s’usa en el sentit de “amb anterioritat”, “anteriorment”.
- Ab illo tempore:** “des d’aquell temps”. Amb aquesta expressió es fa referència a un passat remot indeterminat. [Ex: estan distanciats *ab illo tempore*.]
- Ante meridiem** (abreujat **a. m.**): “abans del migdia”, al matí. S’usa en les indicacions de les hores abans de les 12 del migdia: [Ex: L’avió surt a les 9:15 *a. m.*]
- Hic et nunc:** “Aquí i ara”. Combinació d’adverbis emprada per tal d’indicar la concreció d’una situació o la immediatesa amb què cal emprendre una acció.
- In articulo mortis:** “en el moment de la mort”. Pertany pròpiament a l’àmbit del dret, i fa referència a les últimes voluntats del difunt. En sentit general, s’utilitza com a sinònim de “en l’últim moment”.
- In extremis:** “En els últims [moments de la vida]”. Aquesta expressió, referida originalment a un moment dramàtic, actualment és aplicada sovint a situacions difícils però menys decisives. [Exs: Washington i Pequín aturen *in extremis* una guerra comercial pels drets d’autor. / En aquesta jornada destaca l’empat *in extremis* del Compostel·la amb el Reial Madrid]
- In fraganti** (< **in flagranti [delicto]**): “En delictes flagrant”, literalment, “mentre crema el delictes”. Aquesta expressió, força evolucionada en l’aspecte fonètic, manté, en canvi, el seu significat de sorprendre algú en el moment de cometre un delictes o, més generalment, una acció d’amagat. La seva procedència sembla una adaptació de l’ablatiu *flagrante crimine*, que apareix en el *Còdex* de Justinià (1,3,53). [Ex: La policia els sorprèn *in fragranti* i troba una caixa forta]
- Ipsa facto:** “En l’acte mateix”, a l’acte, immediatament. Amb aquest ablatiu llatí s’expressa la immediatesa amb què cal dur a terme una acció.
- Post meridiem** (abr. **p. m.**): “Després del migdia”. Expressió emprada en les designacions horàries.
- Sine die:** “Sense un dia [concret]”. Expressió complementària de verbs com *ajornar*, amb la qual s’indica la indefinició temporal respecte a la represa del tractament d’un afer o execució d’un projecte. [Ex: No podem estar pendents tant de temps i prolongar la investidura *sine die*.]
- Suo tempore:** “Al seu temps, en el moment apropiat”. [També es troba amb la forma *in suo tempore*]

Secció 4:

EXPRESSIONS D'ÀMBIT GENERAL AMB SENTIT ADVERBIAL MODAL

Ad hoc: “per a això”, expressament, a propòsit. Dit d'un organisme o d'una comissió creats per a un fi determinats. [Ex: Fou creada una comissió *ad hoc*].

Ad nauseam: “fins la náusea”. Es diu que una cosa se prolonga *ad nauseam* quan és excessivament llarga i tediosa.

Bis: Adverbi emprat sovint després de números per a indicar que es repeteixen; com a substantiu, repetició d'una part d'una obra musical o peça afegida a un recital. Del llatí *bis* “dues vegades, per segona vegada, una altra vegada”.

Ex abrupto: “D'una manera violenta, sobtada”. Cosa dita bruscament, sense preàmbul (DIEC *exabrupte*).

Ex aequo [merito]: “a causa d'un igual mèrit”. Expressió emprada quan dos o més aspirants a un premi han obtingut la mateixa puntuació i, en conseqüència, el comparteixen a causa de la igualtat dels seus mèrits. També és habitual el seu ús en les classificacions de les curses esportives quan diferents participants arriben *ex aequo [tempore]*. [Ex. El premi Ciutat de Barcelona de literatura en castellà ha estat concedit *ex aequo* a Ana María Matute i José Agustín Goytisolo]

Ex professo: “D'una manera manifesta”, expressament, a propòsit. Es diu d'allò que es fa especialment per a un fi determinat. [Exs: Ara s'ha assegut, a l'Haia, davant el Tribunal Internacional creat *ex professo* per jutjar els crims comesos a Croàcia i Bòsnia. / Les crítiques de la plataforma cívica que es va constituir *ex professo* van fer recular el president del Govern]

Gratis et amore: “Per favor i per amor”. Expressió indicativa d'una acció que hom fa sense esperar-ne res a canvi. L'ús freqüent ha facilitat la reducció dels dos ablatius al primer, el qual funciona com un adverbi amb la seva concreció semàntica a l'aspecte econòmic com a sinònim de *gratuitament*.

In albis: “Amb vestits blancs”. Aquest és el significat original d'aquest complement preposicional procedent de l'àmbit litúrgic de la primitiva església cristiana. El dissabte i diumenge següents al diumenge de Pasqua es denominaven, com encara avui, *in albis* en referència a la cerimònia *in albis depositis* (= “en el moment de deposició de les vestidures blanques”) en la qual, el dissabte al vespre, els neòfits, és a dir, els catecúmens que havien estat batejats el diumenge abans, deixaven el vestit blanc (*alba*) com a símbol del seu pas de la infantesa a la joventut en el camp de la fe cristiana. Cal pensar que els que no accedien al nou estadi per falta de preparació romanien *in albis*, és a dir, investits amb el vestit blanc, i, a partir d'aquí, s'assimilà l'expressió a la idea de fracàs, privació o mancança, en un principi dels coneixements de la fe cristiana, però generalitzada després a qualsevol àmbit. D'aquí ha passat a significar “en blanc, sense saber res”: [Estar *in albis*. Quedar-se *in albis*]

In crescendo: “En l'acte de créixer”; “en increment”, “en continu creixement”. [Ex. “si no es posa remei, la seva crueltat anirà *in crescendo*”]

In extenso: “en detall, sense ometre res”.

In mente: “en el pensament”. Tenir alguna cosa *in mente* és no haver-la oblidat, tenir-la present, o bé tenir la intenció de fer-la. [Ex. “no et preocupis, que ho tinc *in mente*”, “tinc *in mente* viatjar a l'Índia”].

Lato sensu: “En sentit ampli”. Es diu de la interpretació generosa del significat d’un text, especialment pel que fa referència a textos legals. S’oposa a **Stricto sensu**: “en sentit estricte”.

Motu proprio: “Per iniciativa pròpia”. Ablatiu modal emprat quan es vol remarcar que algú actua segons la seva lliure decisió. No és correcte posar-hi al davant la preposició *de*. L’ús d’aquesta expressió sembla que va ser afavorit per una classe de disposicions de la Santa Seu encapçalades per aquesta fórmula, mitjançant la qual s’indica que el papa dicta la disposició sense petició prèvia de ningú.

Sic: Adverbi llatí que significa pròpiament “així”, d’on prové el seu significat derivat de “literalment”. Sol escriure’s entre parèntesis darrera de paraules o expressions citades literalment, tal com van ser escrites o pronunciades.

Sine qua non: cf. **conditio sine qua non**.

Stricto sensu: “En sentit estricte”. Expressió correlativa a *lato sensu*, s’aplica a la interpretació fidel i sense concessions d’un text legal o d’un concepte. [Exs: *Stricto sensu*, cultura ho és tot. / Aquesta columna no es pot dir *stricto sensu* que sigui salomònica]

Volens nolens: “volent o no volent”, participis de present dels verbs *volo* i *nolo* respectivament. És sinònim de “vulguis o no vulguis”.

Secció 5:

EXPRESSIONS USADES PRINCIPALMENT EN L’ÀMBIT JURÍDIC

De facto: “De fet”. Expressió molt utilitzada que indica una situació que ja és real, malgrat que no hagi estat reconeguda de manera oficial. [Ex: “el subsecretari del departament n’era *de facto* el cap”]

De iure: “Segons el dret”, “de conformitat amb la llei”. Terme jurídic amb el qual es fa referència a qualsevol situació basada en el dret establert. S’oposa sovint a *de facto*.

Dura lex, sed lex: “La llei [és] dura, però [és] llei”. Dita molt citada, adaptació d’un text del *Digest* de Justinià (40,9,12). Amb ella s’al·ludeix a la inflexibilitat de la llei.

Ignorantia legis non excusat: “el desconeixement de la llei no excusa (de complir-la)”.

Habeas corpus: “Tinguis el teu cos”. Fórmula jurídica, originada en una llei anglesa de l’any 1679, que prohibeix empresonar un ciutadà sense ordre del jutge i ordena portar el cos del detingut davant el tribunal. Fa referència al dret de tot ciutadà arrestat o pres a comparèixer davant un jutge o tribunal. [Ex.: L’advocat va presentar un recurs d’*habeas corpus* davant del jutge en entendre que el manteniment de la comunicació vulnerava els drets de la seva clienta]

In dubio, pro reo: “En cas de dubte, a favor de l’acusat”. Aforisme jurídic que proclama la presumpció de la innocència de l’acusat en el cas que les proves de l’acusació no siguin prou clares. Ve a ser l’aplicació pràctica d’una llei més general recollida en el *Digest* de Justinià (34,5,10).

Pacta sunt servanda: “els acords deuen ser respectats”.

Patria potestas: “La pàtria potestat”. Domini dels pares sobre els fills.

Persona non grata: “Persona no agradable”. Expressió utilitzada en relacions oficials quan es vol manifestar que una persona no serà ben rebuda per part de qui fa la declaració. [Ex: Londres declara *persona non grata* un diplomàtic iranià]

Si vis pacem, para bellum: “Si vols la pau, prepara la guerra”. La forma en què és transmesa aquesta dita sembla el resultat d’altres frases, com la de Ciceró (*Filípiques* 7,6,19): *Si pace frui volumus, bellum gerendum est; si bellum omittimus, pace numquam fruemur*, (= “si volem fruit de la pau, cal fer la guerra; si ometem la guerra, mai fruitrem de la pau”) i la de Vegeci (*Epítom sobre qüestions militars* 3, pròleg): *Qui desiderat pacem, preparat bellum* (= “qui vol la pau, que prepari la guerra”). Sovint és citada com a justificació de posicions militaristes.

Sub iudice (< **adhuc sub iudice lis est**): “El litigi és encara en mans del jutge”. Aquesta expressió, abreviació del segon hemistiqui del vers 78 de l’*Ars poètica* d’Horaci, ha quedat limitada a l’àmbit judicial. S’aplica sovint a la situació de secret d’un sumari que es troba *en mans del jutge*, és a dir, pendent de resolució.

Secció 6:

EXPRESSIONS USADES PRINCIPALMENT EN L’ÀMBIT MÈDIC

Coitus interruptus: “coit interromput”. Mètode contraceptiu consistent a interrompre l’acte sexual i a efectuar l’home una ejaculació extravaginal.

Delírium trèmens: “Deliri tremolós”. Pertorbació mental accidental que provoca al·lucinacions i tremolors, especialment freqüent en la síndrome d’abstinència de les persones alcohòliques.

In vitro: “En un vidre”, és a dir, “en un recipient de vidre”. L’ús d’aquest complement, propi del llenguatge científic per tal d’indicar experiments fisiològics fets fora de l’organisme viu, en aparells especials, s’ha concretat i popularitzat en l’àmbit de la genètica i designa la proveta on es manipula l’òvul que ha d’ésser fecundat.

Placebo: “complauré”. Futur del verb *placeo* que, substantivat, designa en medicina el fàrmac que, sense posseir ninguna propietat terapèutica, és capaç de sanar el malalt si aquest el pren convençut de la seva eficàcia.

Rigor mortis: “Rigidesa de la mort”. Expressió emprada en l’àmbit de la medicina forense, que indica la rigidesa que adquireix un cadàver. És aplicada també metafòricament en altres contextos.

Secció 7:

EXPRESSIONS USADES PRINCIPALMENT EN ELS ÀMBITS SOCIOECONÒMIC I POLÍTIC

Curriculum vitae: “La carrera de la vida”. Expressió clàssica (cf. Ciceró, *En defensa de Rabiri* 10,30), molt usada actualment, sovint amb l’el·lipsi de *vitae*, amb el significat de conjunt dels mèrits, acadèmics i/o professionals, acumulats per algú, la presentació dels quals és requisit, cada dia més indispensable, a l’hora d’optar a un lloc de treball. Per extensió, també s’aplica a la trajectòria de la vida personal d’algú.

Dèficit: “[en] falta”. Present d’indicatiu del verb *deficio*, que, substantivat, s’utilitza habitualment com a terme econòmic per tal d’indicar les mancances d’un pressupost o d’una operació econòmica. Últimament és usat també fora de l’àmbit

econòmic, com a simple sinònim de *manca*. [Exs. La reducció del *dèficit* comercial acumulat també va estar afavorida per un increment de les exportacions del 13 per cent / FIES critica el “*dèficit* de mentalitat internacional dels empresaris”]

Hàbitat: “Habita”. Present d’indicatiu del verb *habito*, que, substantivat, indica el medi o lloc habitual on es mou i es desenvolupa una espècie vivent. [L’óssa Giva podria haver trobat un *hàbitat* favorable a la Vall d’Aran]

Gravamen: “Molèstia, càrrega”. Aquest mot llatí ha concretat el significat genèric en el de *càrrega econòmica*, és a dir, impost establert sobre alguns béns. [Ex.: La Comissió Europea ha decidit castigar amb forts *gravàmens* les importacions de teixits de cotó cru]

Per capita: “Per caps”. Expressió metonímica, complement sovint del mot *renda*, emprada en l’àmbit econòmic quan es fan càlculs sobre la distribució de la riquesa d’un país *en proporció als caps* o individus que el formen.

Prorrata/prorrateig: abreviació de l’expressió llatina *pro rata parte*: “segons una part fixada, calculada”. La prorrata es la quota que correspon pagar a cadascú en una repartició feta proporcionalment a alguna cosa determinada.

Ràtio: “Proporció”. Llatanisme, arribat a la llengua catalana a través de l’anglès, freqüent en els càlculs econòmics.

Referèndum (< *ad referendum*): “[Perquè sigui sotmès a] consulta”. Aquesta construcció final significava el costum de sotmetre a la consulta del poble les decisions que prenia el senat. Avui, adaptada a la forma de substantiu, designa l’acte mateix de la consulta popular. [Ex: El govern italià no pot evitar el *referèndum* sobre les televisions]

Superàvit: “N’ha sobrat”. Perfet del verb *supero* que, substantivat, ha esdevingut un terme usual en l’àmbit econòmic, tot indicant els beneficis resultants d’un exercici o operació financera. És correlatiu amb *dèficit*.

Secció 8:

EXPRESSIONS D’ORIGEN RELIGIÓS QUE S’USEN EN ÀMBITS GENERALS

Anno Domini (abreujat **A. D.**): “en l’any del Senyor”, en un any determinat de l’era cristiana. És sinònim de l’expressió “després de Crist” (d.C.)

Inri: Mot aplicat a allò que constitueix un afront, un escarn. Són les lletres que figuraven en el cartell que va fer posar Pilat a la creu on va ser crucificat Jesús, i que corresponen a les sigles de la frase *Iesus Nazareus Rex Iudaeorum* (= “Jesús de Nazaret, rei dels jueus”), tal com explica Joan (*Evangeli* 19,19). La contradicció que suposa el text del cartell amb la realitat que va patir Jesús, ha fet que s’interpretés com una burla. D’aquí el significat d’*escarni* que han adquirit aquestes lletres. Usada sobretot en l’expressió “per a més inri”. [Ex: Per primera vegada, l’Eixample es veu forçat a fer propaganda. Una propaganda que, per més *inri*, assegura que té futur.]

Mea culpa: “Per la meva culpa”. Aquest sintagma procedeix del *Confiteor Deo*, confessió dels pecats que es fa a la missa, on en un moment donat, en senyal de penediment, es diu: *mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa*, en ablatiu causal.

Avui, en un context general, és emprat quan algú assumeix davant els altres la seva responsabilitat en un fet censurable.

Peccata minuta: “Pecats menuts”. Originalment, és un nominatiu plural neutre, encara que actualment sovint s’agafa com a singular. Si bé l’expressió pot tenir un origen en la moral cristiana, avui s’utilitza com a sinònim de *coses de poca importància* en un context determinat. [Ex: Això és *peccata minuta* amb tot el que està passant al Zaire]

Per saecula saeculorum: “Pels segles dels segles”, per sempre. Final de moltes oracions litúrgiques. També es fa servir l’expressió **in saecula saeculorum** amb el mateix significat, “pels segles dels segles”. En ambdós casos (amb *per* i amb *in*), s’utilitza per tal d’indicar la llarga duració d’una cosa.

Rèquiem [aeternam dona eis, Domine]: “Descans [etern, dona’ls, Senyor]”. Començament de l’ofici de la *missa de difunts*, que, fent el·lipsi de la resta de la frase, ha passat a ser denominada missa de rèquiem. En l’àmbit musical encara s’ha simplificat més i *rèquiem*, tot sol, pot designar tota la composició que un músic ha fet sobre la missa de difunts. També s’utilitza, substantivat, com a sinònim d’*adéu* a algú que desapareix.

RIP (= requiescat in pace): “Descansi en pau”. Fórmula litúrgica de l’ofici de difunts, la qual s’ha popularitzat, sobretot sota les sigles *R.I.P.*, a causa del seu ús freqüent a les làpides mortuòries i en els recordatoris dels difunts.

Sancta Sanctorum: “Els (llocs) sagrats dels sagrats”. És l’adaptació llatina de la forma com els hebreus designaven el lloc més amagat i sagrat del temple, on es trobava la imatge o els utensilis de culte de més veneració. Metafòricament, s’aplica a un lloc molt sagrat per a algú i tancat a l’accés de qualsevol altre persona. [Ex.: “aquella zona de la cuina era per a la meva mare el seu *sancta sanctorum*”]

Vade retro [me, Satana]: “Vés-te’n lluny [de mi, Satanàs]”. Amb aquestes paraules Jesús increpà Pere quan aquest manifestà la seva contrarietat davant la predicció per part de Jesús de la seva pròpia passió (Marc, *Evangelii* 7,33). Avui expressem, una mica hiperbòlicament, el rebuig d’una persona o d’un fet desagradable amb les dues primeres paraules, *Vade retro!*

Vrbi et orbi: “Per a la ciutat (Roma) i per al món”. Expressió, en principi, referida a la benedicció que dóna el papa en algunes solemnitats, adreçada no sols als ciutadans de Roma sinó també a tot el món. També s’aplica a la difusió d’una notícia per tot arreu.

Secció 9:

EXPRESSIONS REFERIDES GENERALMENT A L’ÀMBIT UNIVERSITARI

Alma mater: “mare nutricia”. Dit pels poetes llatins de certes deesses i de la terra. Avui es diu de la universitat, on són nodrits els seus alumnes amb la ciència.

Cum laude: “Amb lloança”. Aquest complement, quan acompanya la qualificació de *meritissimus* que s’atorgava a un alumne, significava la màxima nota possible. Vindria a ser l’actual matrícula d’honor. A les universitats encara s’utilitza aquest complement en la qualificació de les tesis doctorals que el tribunal considera mereixedores de la nota màxima: Apte *cum laude*. Actualment, també s’empra, fora del context universitari, quan es vol destacar l’actuació d’algú.

Ex cathedra: “Des de la càtedra”. Originalment, aquesta expressió, que acompanya el verb *parlar*, s'emprava quan el papa parlava de temes de fe i, segons la doctrina catòlica, dotat de la infal·libilitat, dogma proclamat en el primer concili Vaticà, celebrat l'any 1870. Posteriorment, ha esdevingut una expressió habitual que s'utilitza quan es vol significar que algú parla amb un to pompós, com a posseïdor de la veritat.

Honoris causa: “Amb motiu d'honor”. Amb aquesta expressió (genitiu *honoris* dependent de l'ablatiu *causa*) que acompanya la paraula *doctor*, s'indica una distinció que les universitats atorguen a algunes persones que consideren dignes d'aquella pels seus mèrits en algun camp. [Ex: La Universitat Complutense de Madrid ha fet doctor *honoris causa* el cantautor Joan Manuel Serrat]

Numerus clausus: “Nombre tancat”. Es diu quan un centre, generalment universitari, limita el nombre d'alumnes a admetre.

Secció 10:

EXPRESSIONS USADES PER REFERIR-SE A TÒPICS LITERARIS

Aurea mediocritas: “àuria mitjana, moderació preciosa com l'or”. Expressió extreta d'Horaci, *Carm.* 2, 10, 5. Defensa la idea d'equilibri i moderació en la vida.

Beatus ille: “Feliç aquell” (**beatus ille qui procul negotiis**, “feliç aquell que, lluny dels afanys...”). Elogi de la vida tranquil·la del camp. Horaci, *Epod.* 2,1.

Captatio benevolentiae: “captació de la benevolença”, afalac. [El conferenciant digué uns mots en la llengua del país com a *captatio benevolentiae*]

Carpe diem: “Aprofita el dia”. Frase horaciana (*Odes* 1,11,8) que ha esdevingut lema de l'actitud vital de gaudir del moment present davant la fugacitat del temps.

Deus ex machina: “Un déu des de la màquina”. Expressió originària de les representacions teatrals gregues de l'antiguitat, en les quals acostumava a aparèixer un déu dalt d'un artefacte o màquina que el conduïa del cel a la terra per tal de resoldre la situació conflictiva a la qual desembocava l'argument de l'obra. Avui s'aplica a la intervenció inesperada i feliç d'algú en la resolució d'un atzucac.

Vbi sunt [qui ante nos fuerunt?]: “On són [aquells que foren abans que nosaltres?]”. Tòpic literari, procedent d'un poema medieval anònim, amb el qual, preguntant *on són* personatges famosos del passat, es destaca el caràcter transitori de la vida de l'home i la vanitat de les coses d'aquest món.

Secció 11:

AFORISMES I EXPRESSIONS PROVERBIALS

Ad Kalendas Graecas: “per a les calendes gregues”, és a dir, “mai”. Les calendes, que en el calendari romà eren el primer dia del mes, no existien en el grec.

Alea iacta est: “el dau ha estat tirat”, la sort està decidida. Frase atribuïda per Suetoni a Juli Cèsar immediatament abans de creuar el riu Rubicó amb les seves legions, el 49 a.C., fet que suposava començar la guerra civil contra Pompeu. Avui és

emprada en prendre una decisió important i arriscada de la qual no ens podrem fer enrera. (Suetoni, *Iul.* 32).

Audaces fortuna iuvat: “la sort afavoreix els agosarats”.

Cogito ergo sum: “Penso, per tant existeixo”. Principi fonamental a partir del qual el filòsof Descartes construí el seu sistema filosòfic mitjançant l’aplicació del dubte metòdic. Es troba a la seva obra llatina *Principia Philosophiae* (1,7).

De gustibus non disputandum [est]: “ a propòsit dels gustos no s’ha de discutir”, sinònim de la nostra expressió : “sobre gustos no hi ha res escrit”.

Errare humanum est: “Errar és humà”. (**Errare humanum est et confiteri errorem prudentis**, “Errar és d’homes, i confessar l’error, de savis”, Jeroni, *Ep.* 57,12).

Facta, non verba: “Fets, no paraules”.

Festina lente: “Afanya’t lentament”. Traducció llatina d’una màxima grega que August repetia sovint, segons explica Suetoni (*August* 25,5). S’utilitza, evidentment, amb el mateix sentit de recomanar la prudència a l’hora d’actuar.

Intelligenti pauca: “a l’intel·ligent, poques coses”. Recomanació de no donar massa explicacions a la persona que entén.

Mens sana in corpore sano: “Un esperit sa en un cos sa”. Aquesta és una de les peticions que, segons Juvenal (*Sàtires* 10,356), l’home ha de fer als déus. Actualment, aquesta frase s’ha convertit en lema propagandístic de la pràctica esportiva com a font de salut.

Nihil novi sub sole: “res de nou sota el sol”. Expressió del poc que canvia allò que és essencial, malgrat l’aparença de tants canvis.

Non plus ultra: “No més enllà”. Conta la llegenda que Hèrcules escriví aquestes paraules sobre les muntanyes de Calpe i Abila, a banda i banda de l’estret de Gibraltar que ell mateix havia obert, establint-hi els límits del món, més enllà dels quals ningú no podia anar. Avui s’utilitza aquesta expressió per tal d’indicar que una cosa ha aconseguit el màxim de perfecció. [Ex: La figura del *Cobi* els havia semblat el *non plus ultra* de la modernitat]

Panem et circenses: “Pa i espectacles de circ”. Juvenal (*Sàtires* 10,81) critica el poble que ha perdut l’interès per la política i només desitja *menjar i divertir-se*. Aquesta frase segueix emprant-se gairebé amb el mateix significat.

Veni, vidi, vici: “Vaig arribar, vaig veure, vaig vèncer”. Juli Cèsar, en la celebració del seu triomf a la guerra del Pontus, va fer portar davant seu un cartell amb aquestes tres paraules, volent significar la rapidesa amb què havia aconseguit la victòria (Suetoni, *Cèsar* 37,4). Són recordades, encara que esporàdicament, quan es vol fer palesa la rapidesa o facilitat amb què s’ha aconseguit un objectiu.

Verba volant, scripta manent : “les paraules volen, les coses escrites romanen”

Secció 12:

ALTRES EXPRESSIONS D’ÚS GENERAL

Confer: “compara”, “consulta”. S’utilitza en els llibres o escrits sota l’ abreviatura **cf.** o **cfr.** per a remetre a una pàgina o passatge determinats.

Etcètera (abr. **etc.**): “I les coses restants”. Aquesta fórmula (del llatí *et cetera*), conjunció copulativa més un plural neutre de l’adjectiu *ceterus*, és emprada habitualment a l’hora d’escurçar una relació de coses fàcilment deduïbles pel

context, i ha acabat soldant-se en una sola paraula, representada gairebé sempre en la forma abreujada. També s'utilitza com a substantiu.

Id est (abr. **i. e.**): “Això és”. Expressió que apareix, sobretot abreujada, introduint un aclariment.

Idem (abr. **id.**): “El mateix”. Pronom neutre emprat quan es vol evitar la repetició innecessària d'una cosa que s'ha esmentat abans en el mateix context (DIEC *ídem*, abreujat *íd.*)

In situ: “En el lloc”. Complement preposicional amb el qual s'indica la presència personal d'algú en el lloc dels fets als quals es fa referència. [Ex: Personal de la direcció general de Turisme inspeccionarà *in situ* totes les instal·lacions]

Inter nos: “Entre nosaltres”. S'aplica quan es vol indicar la limitació de la difusió d'una notícia al cercle dels interlocutors.

Per se: “Per ell mateix”. Expressió filosòfica que indica tot el que és naturalment essencial a un ésser.

Post scriptum (abr. **P.S.**): “Escrit després”. Paraules afegides a un escrit que s'havia donat per acabat.

Sui generis: “De la seva classe, del seu gènere, a la seva manera”. Genitiu de qualitat, força utilitzat, amb el qual s'acostuma a indicar el caràcter especial d'una persona o cosa.

Verbi gratia (abr. **v. gr.**): “En favor de la paraula”, és a dir, “per exemple”. Expressió formada pel genitiu *verbi*, depenent de l'ablatiu *gratia*, heretada dels autors clàssics (cf. Ciceró, *Sobre el bé i el mal suprem* 5,11,30), usada en totes les èpoques, fins al punt de soldar-se els dos mots en un de sol (DIEC *verbigràcia*).

Versus: “En direcció a”. Aquesta preposició llatina, que indicava direcció, mediatitzada per l'anglès, ha agafat un significat més agressiu, i avui s'usa com a terme que posa en confrontació dos elements (*contra*).

Viceversa: “Girat el sentit”, és a dir, “en sentit contrari, a la inversa”. Ablatiu absolut que indica l'ordre contrari d'un segon terme respecte al primer.

Vid./ V. (vide): “ves”, “mira”. S'utilitza en els textos escrits, normalment en nota a peu de pàgina, per a referir a un altre text o a un autor que es cita a continuació.

BIBLIOGRAFIA:

- ESCOLÀ I TUSET, J. M., *Diccionari de llatinismes i expressions clàssiques*, Barcelona, Edicions 62, 1997.
HERRERO LLORENTE, V.-J., *Diccionario de expresiones y frases latinas*, Madrid, Gredos, 1992³.
PERIS I JOAN, A., *Diccionari de locucions i frases llatines*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2001.
VALENTÍ, E. – GALÍ, N., *Aurea dicta. Dichos y proverbios de mundo clásico*, Barcelona, Crítica, 1987.
-